

ellenére sincs jogom kételkedni. Tudományos alaposságát műveinek egész sora hirdeti. Mi az oka tehát ennek a nyilvánvaló tévedésnek?

Cs. E. elvszerűen, tudatosan és akartan képviseli irodalomtudományunkban a konzervativizmust. Ebben látja főmisszióját. Kritikájában is gúnyosan emlékezik meg rólunk, mint a *fiatalok* nemzedékéről, akiknek világnézetéből ők, az *öreg*ek nem kérnek. Gyulai Pál is konzervatív volt, anélkül, hogy ezt hangoztatta volna. Cs. E. keresi az alkalmat, hogy vállalt missziójának eleget tegyen és néha bizony Don Quijote-ként indul harci újtárra s szélmalomokkal csatázik. Távol áll tőlem, hogy Cs. E. nemesgyökerű és kétségtelenül szükséges konzervativizmusát kifogásoljam, de szerintem az ellenséget rossz helyen keresi. Nem a modern szellemtudományban van az, amely a magyar filológia nemes hagyományait fejlesztette tovább és minden, csak nem forradalmi jelenség, sem az elszakított területek költőiben, akiknek nagy részt köszönhető, hogy a trianoni határokon túl még nem halt ki a magyar szó. Legkevésbé pedig bennünk „fiatalokban“, akiket a húszévesek nemzedéke már régen öregeknek tart, akik — két ellentétes nemzedék között állván, mint háborús nemzedék a háborúelőtti és utáni nemzedék között — abban látjuk misszióinkat, hogy szakadékokat áthidaljunk, ellentéteket egyeztessünk, tisztelettel az öregek iránt, akik számára Ady Endre még vörös posztó, és megértéssel a fiatalok iránt, akik számára Ady Endre történeti hagyomány. Cs. E. kritizálja minél szigorúbban tudományos munkáinkat, de ne akarjon erőszakkal világnézeti szakadékokat támasztani egy-célú, habár különböző útú nemzedékek között.

(Berlin.)

Farkas Gyula.

NEOKONZERVATIVIZMUS, AVAGY MIRE MEGVÉNÜLÜNK.

Régi és új magyarság harca — a nemzeti alapon álló társadalomban — soha nem volt annyira heves, mint legújában. Az alábbi glosszák annak illusztrálására akarnak szolgálni, hogy mennyire relatív minden állásfoglalás: ami tegnap modern volt, ma konzervatív és megfordítva. Irányok elmulása jelenti a szellemiség örök életét.

1. Magyar és modern.

... S ha elátkozza százszor Pusztaszor,
Mégis győztes, mégis új és magyar.
(Ady Endre.)

Elöttem fekszik egy értekezés az 1894. évből. „Jutalmat nyert a budapesti kir. magyar tudományegyetem bölcsészeti karától“. Címe: *A valóság jelentősége és határai a művészetben*. Jellegje: Magyar és modern. Szerzője nem más, mint a mai konzervatív akadémikusok egyik vezető egyénisége, a Budapesti Szemle munkatársa, Ady rosszalója: Pap Ferenc.

A fiatal, királygyűrűs Pap Ferencet határozottan Ady előfutárjai közé

kell sorolnunk: modern mert lenni a-millénium konzervatív idején. Neokonzervatívizmus, avagy mire megvénülünk . . .

*

Neokonzervatívizmus lehet forradalmi jelenség is. Tokióból egy kegyetlen ősi-japán szokás fölüjlesztését jelentik: „Egész Japánban megdöbbenést keltett egy ősi szokás fölüjlesztése. Arról a hagyományról van szó, amely megkövetelte, hogy egy-egy nevezetesebb halottat hozzátartozói és szolgálói is kövessenek a más-világra. Egy Hisayoshi Otsuka nevű diák ezt a hagyományt tartotta szem előtt, amikor elhatározta, hogy öngyilkos lesz. A robogó vonat elé vetette magát, amely halálra gázolta. Otsuka búcsúlevelében megírta, hogy szeretett mestere, dr. Shinkichi Nesugi professzor, a tokiói császári egyetem jogtudományi karának egyik tanára után megy a halálba. Dr. Nesugi, akit a napokban temettek el, életének utolsó éveiben a legkonzervatívabb irányzatot képviselte és hogy milyen hatással volt, annak tragikus bizonyítéka most tanítványának ez a drámai öngyilkossága“.

Egy tanár, aki ókonzervatív „világnézetet“ hirdet a katedráról és megtartja vele az ifjúságot . . .

*

Vallás, haza, izlés: ezt a hármas jelszót írta zászlajára a harcos neokonzervatívizmus. Ki akar véteni e hármas jelszó ellen? Képzelt bűnök miatt nem lehet megrendszabályozni az irodalmat.

A szent jelszavaknak azzal ártunk legtöbbet, ha velük akarjuk takargatni az agresszív türelmetlenséget. Ime egy példa a napi eseményekből: „Amanullah-t istentagadónak mondja az afgán ellenkirály, mert leborotváta a bajuszát. Batsi Sakas Kabulból proklamációt bocsátott ki, amelyben Amanullah-t hitetlenséggel és a vallás elleni legsúlyosabb bűnökkel vádolja. A bűnök között szerepel az is, hogy bajuszát orosz módra leborotváltatta a Korán határozott tilalma ellenére . . .“

Bizonyos körülmények között a Szücs György bajuszához való ragaszkodás is „konzervatív világnézetet“ jelenthet.

*

Hogy mennyire összekuszálódnak a szellemi élet harcaiban a jelszavak — „konzervatív“ és „modern“, „soviniszta“ és „humanista“ — arra jellemző például a kilencvenes évek egyik avant-garde lapját, a *Politikai Hetiszemlét* lehetne idézni.

Ez a folyóirat a harcos sovinizmus, a negyvennyolcas mellverés jegyében indult meg. Folyton azt kiabálta, hogy nem vagyunk eléggé soviniszták. Ez az akkori sovinizmus azonban a piros-fehér-zöld cégér alatt csupa olyan eszmét propagált, ami ma homlokegyenest ellenkezik a „konzervatív“ világnézettel. Ez a folyóirat lármázott a polgári házasság behozatala érdekében, dicsérte Szomoryt és védekezett a klerikális sajtó túlkapásai ellen. Kenyeret az alföldi népnek! Szabadelvű haladást! Le a Németországból jövő reakcióval! Ilyen eszméket propagáltak és miközben Petőfi nemzeti érzését magasztalták, Lenkei Henrikről — „erősen szocialista“ versei kapcsán — azt írták, hogy „költőink legjobbjai közé“ sorolható.

Nincs kétség benne: a soviniszta *Politikai Hetiszemle* azok közé az orgánumok közé tartozik, amelyek előkészítették a „baloldali“ ideológia kialakulását és megadták a 67-re alapított millenáris államrend sírját.

2. A naturalizmus apostolai.

Notre querelle est là, avec les écrivains idéalistes. Ils partent toujours d'une source irrationnelle quelconque telle qu'une révélation, une tradition ou une autorité conventionnelle. Nous, écrivains naturalistes . . .

Zola, Le roman expérimental.

A naturalizmust manapság bűnnek deklarálják a neokonzervatív alapon *divatos budai írók*. A Petőfi-Társaságban Raffay Sándor tartott hangos vadbeszédet a realizmus ellen. Az *Uj Nemzedék* reprodukciójában idézem néhány mondatát: „A mindennapi életnek is vannak árnyékai, de az irodalomnak nem az a föladata, hogy ezeket meztelenül föltárja és mutogassa, hanem annak beigazolása, hogy nincs az élet mélységeiben sem olyan sötétség, amelyen a vígasztalás csillaga át ne ragyogna. A lélek fájának is vannak éretlen és romlott gyümölcsei, de józtlensű ember nem rak vendégei elé romlott gyümölcset”.

Raffay püspöknek igaza van a maga szempontjából, de nem az irodalom világában. Volt idő, mikor a mai neokonzervatívok magasabb morális értékeket vélték fölfedezni a már akkor sokat támadott naturalizmusban, amelynek védelmére harcba indultak az *akkori* fiatalok. Ott van például az ifjú Pap Ferenc, aki Tolstoj, Ibsen és Zola merész valóságábrázolása mellett tört lándzsát királygyűrűs dolgozatában:

Bármily komor és hideg e szellem, tőle mi, ennek a vénülő kornak gyermekei, nem szakíthatjuk el magunkat . . . Zolanak nagy érdeme van. Elmélete nem egyéb, mint *forradalmi kiáltvány* a modern művészekhez . . . Zola egy haladó századot lát maga előtt, melyet minden ízében a tudományos szellem hatott át. A kísérleti módszer egymás után dönti romba a metafizikus gondolkodás légvárait. Megváltozik az ember fogalma is. Claude Bernard kísérleti orvostudománya a fiziológia újabb felfedezései meggyőzik a századot, hogy ugyanazon determinizmus uralkodik az élettelen és élő testeknél, még a szellemi világban is. Ezzel a haladó századdal szemben látja Zola az idealista írókat, gúnyjának állandó tárgyait, kik az előítéletek hatalma alatt a tudatlanságból dicsőséget, erényt csinálnak, még mindig rejtelmes erőben hisznek s műveiket természetfeletti alapokra helyezik.

Szegény idealista írók! Egykor nagyon lenézték őket a mai neokonzervatívok. Szinte kedve volna az embernek odakiáltani az egykor „modern” kritikus felé: Ne oly hevesen, determinista fiatalember! Jönnék még rosszabb idők is a naturalizmusra! Vagy inkább azt: Helyes, helyes! Kit korának érzeménye hevít, rossz kritikus nem lehet . . .

„Nagyjelentőségű — folytatja tovább a fiatal Pap Ferenc — Zolának a végletektől megszabadított elmélete s higgadt, szabad szellemű gondolkodók, mint Bölsche, el is ismerik ezen jelentőségét, érdemét . . . [Zola] a valóság követ kibővítette oly mértékben, amint azt a modern kor szellemi műveltsége kívánta”.

.*

De hát mért kell az életnek *sötét* oldalait ábrázolni? — kérdezhetnők a mai neokonzervatívokkal. Erre is megfelelhetünk a saját szavaikkal:

... szinte hallok a gúnyos megjegyzést, hogy biz a modern művészet nagyon is emlékeztet a fagyos északnak kiaszott zuzmójára. De bármily szánalmasnak tűnjék is föl németyek szemében a modern művészet, a modern ember előtt mindig kedves marad, époly kedves, mint az észak lakója előtt a jégmezőknek fakó virága, a zuzmó, mert természetes növényzeté a mi hidegebb korunknak.

Bár volnának ma is olyan lelkes és tudós apostolai a modern-romantikus törekvéseknek, mint amilyenek harcoltak annak idején a 'naturalista-materialista világnézet kiaszott zuzmóiért ...

A „realizmusért“ harcolók első soraiban ott látjuk Császár Elemért is, a mai neokonzervatív-antirealista mozgalom egyik vezéré, aki a kilencvenes években a romantikát temette és az élet sötét oldalainak ábrázolását dicsérte, egyik nagy irodalmi bölcseségről tanúskodó, szép és modern cikkében (*A romantizmus halála*, Politikai Hetiszemle, 1895 szept. 8.):

... Minden így jár a nap alatt! Irányok vesznek, irányok kelnek, a történelem nagy malomkerekén hol az egyik, hol a másik lapát van fölül. Ma Caesar, holnap Brutus. Így van ez az irodalomban is. A XIX. század elejének hatalmas áramlata, a *romanticizmus*, erőtlenül fekszik a küzdőtéren és fölötté teljes diadalmát üli a *realizmus*. Az érdekelt felek, az elfogódott lelkek újjonghatnak vagy sírhatnak ezen a változáson. A modern eszmétől megkapott fiatalosság, vagy a régi teóriákban nevelt öregek nem mulaszthatják el érzelmeiket kifejezni a viszonyok új alakulásán. De aki minden balitélettől menten a dolgok mélyére tekint, az sem nem örül, sem nem sajnálkozik ezen, hanem természetesnek, a társadalmi és irodalmi nézetek fejlődésében gyökerezettnek találja a fordulást.

A fiatal Császár Elemér, ime, tort ül a „rég i teóriákban nevelt öregek“ szőlőhegyén. Illendően megkönnyezi a régi szép romantikát, amelyben eladdig az „ideális lélek“ örömét lelte. Az új idők új dala immár a „szép“ realizmus lett, az az ideál, amit majd a neokonzervatívok máglyára visznek:

A modern embert meghatja az az igazság, amellyel Dostojevszkii a *Rázkolnikov*ban egy gyilkos lelkivilágának a képét adja, megrendül a mai társadalom romlottságán, amint ezt Ibsen a kisvárosi társadalmi életből szakított alakokkal élénk állítja, midőn a *Mensonges*-ből megismeri a párisi szalonélet raffinált és mesterkétlen finom gonoszságát, bámulva kiált föl:

— Szomorú, de igaz!

Az ízlés e változásának oka az emberek világnézetének változásában keresendő ...

Szororú, de igaz! — ezt lehetne ma is a kilencvenes évek modernjeivel válaszolni Raffayéknak. Mert „a modern ember máskép gondolkozik“ — hogy tovább idézzük Császár Elemérnek ma is helytálló történetfilozófiai fejtegetéseit:

Elfog ugyan bennünket is a sajnálkozás, a sors kibékíthetlensége, de fölemel egyéniségünk tudata, amely a mi biztonságunkban és a mások

jogos, a természet törvényei szerint bekövetkezett pusztulásában nyilvánul. Romanticizmus és naturalizmus, idealizmus és realizmus, csak formák, amelyekbe az irodalom öltözik. Pusztulásukon nincs mit sajnálkozni.

Az „átkos“ naturalista világnézet abszolúciót nyer, mihelyt *sub specie aeternitatis* nézzük a dolgokat.

*

Föl és le: örökös hullámvás az irodalompolitika. Marinetti-t, a futurizmus világrobbantó megalapítóját az új olasz Akadémia tagjává nevezték ki. Ugyanazt a Marinetti-t, aki 1908-ban, a futurizmus alapító Kiáltványában többek között a következőket hirdette: „Miel akarjuk pusztítani a múzeumokat, a könyvtárakat és a világ összes akadémiáit; küzdeni akarunk a moralizmus, a feminizmus és minden opportunus gyávaság-ellen“.

Az új olasz nemzet nem félti hagyományait az „erkölcstelenség“ és rombolás profétáitól. . . . Az anarchia akadémikus irány lesz. Képzeli el Batthiányi Ervin grófot Concha Győző mellett vagy Kassák Lajost Pekár Gyula karján a budapesti Akadémiában.

3. Forradalmárok 1895-ben.

Nekik rossz minden, ami új
S jó minden, ami ócska.
Hazát s hitet megmentene
Egy kis — reakciócska.
Kozma, Szatirák, 1898.

A magyar közvélemény annyira érzékeny a háború óta, annyira *letki cenzúra* alatt tart minden bátrabb szókimondást, hogy ilyen atmoszférában nem csoda, ha Ibsenek helyett Csáthó Kálmánok és egyéb nyárspolgár-írók viágzanak. Ma a fiatalság nagy része azt hiszi, hogy csak úgy érvényesülhet, ha *gutgesinnt*, ha szervilisen tekintélytisztelő, ha a neokonzervatívok avult irodalomfölfogását osztja. Pedig cenzoraiak valamikor még harcoltak a maradáság ellen, sőt annyira is merészkedtek, hogy egyszerűen harcra sem méltatták a lenézett maradiákat:

„Itt-ott még ma is kiáll egy-egy küzdő a régi rozsdás fegyverekkel, meg-
rázza a kopott pajzsot, de ellenfél nem igen akad“ — olvassuk Pap Ferencnél,
1894-ből . . . A megöregedett egykori forradalmárok manapság maguk is elő-
veszik a régi rozsdás fegyvereket.

*

Nem elég a hivatalos cenzúra, *társadalmi cenzúra* kell, „erkölcsi okokból“ be kell tiltani bizonyos színdarabokat! — írja a neokonzervatív sajtó. Amióta irodalom létezik, igen sok remekművet tartott erkölcstelennek az a politikai törekvés, amely társadalmi diktaturát akar. A kommün például erkölcstelennek tartotta és betiltotta az *Ember tragédiáját* a falanszter csődjének ábrázolása miatt.

Vannak „finomabb és szabadabb erkölcsi nézetek“ — amiket Pap Ferenc és a kilencvenes évek tehetséges modernjei megértettek. „Nem Ibsen művetben van a hiba; inkább a bírálókban, kik modern drámánk egyik kimagasló alakjáról oly gyorsan s oly könnyen ítélnék“ — írta Pap Ferenc (i. m. 8. l.) — „Más világ az, melyben a bírálók élnek s más világ, melynek levegőjét Ibsen szívja.

Az első egy régi, szükkörű felfogás világa, melyben a hagyományos törvények sérthetetlenek és szentek, — bármily erkölcsstelenek s igazságtalanok legyenek is, s melyben az ember nem egyéb, mint dogmák rabszolgája. Ibsen oly embereknek világát is ismeri, kiknek lelkülete finomabb szálakból van szövve, kiket a társadalmi formák, hazugságok nem kötnek, kik úgy gondolataikban, mint tetteikben szabadok tudnak lenni“.

Ha manapság valaki társadalmi hazugságokat, tetteikben szabad embereket vinne színpadra, vagy ha kritikus az ilyen frót véletlenül tehetségesnek tartaná — a divatos budai írók rögtön megadnák a vészjelet: Vigyázat! Baloldal! Destrukcio! Cenzurázn!

Irodalmi babonák és dogmák korát éljük.

*

Szürke nyárspolgárokkal, a konvenció keretei között mozgó cselekvésekkel népesítsük be az irodalmat? Számúzzuk III. Richárdot vagy Macbeth szörnyűségeit? Hiszen még a vallásosság hősei között is azok az érdekesebbek, akik nem járnak taposott utakon, Szent Ágoston, a misztikusok, a szombatos rajongók, lázadó pogányok és gályarabságra hurcolt eretnekek . . .

Minden kornak megvan a maga eszménye, amiért harcol és amiből aztán kiábrándul. Ez az *ember tragédiája*. A művészetben sincsenek örök eszmények. Jól írta Pap Ferenc: „Le kell mondanunk arról a hiú ábránдрól, hogy a művészetek számára egyszer s mindenkorra részletes törvénykönyvet írjunk“.

*

De arról is le kell mondanunk, hogy a művészeteket kicsinyes moralizáló szempontokkal üldözzük. Bölcsen megmondotta ezt egy Doktor Apácai nevű kritikus, aki a Politikai Hetiszemle c. már idézett folyóiratban (1896 jan. 19.) a *Költői igazságszolgáltatásról* értekezett. A cikk — igen helyesen — a „régii esztétikának“ az ellen a követelése ellen irányul, amely azt kívánta, hogy „a költő igazságosan mérje ki mindenkinek a sorsát“ . . . Shakespeare, Sophokles, Dumas, Ibsen nem arra tanítanak, hogy „a költészet is az erkölcs szolgálatában áll“. Ellenkezőleg:

... épen ezek a modern alkotások figyelmeztetnek arra is, hogy ne az erkölcsi szempont vezessen szépirodalom megítélésénél, erkölcsöt prédikálni épp úgy nem lehet hivatása a költői műnek, mint a tudományt előmozdítani, akárhogy iparkodjék is ezt Zola bebizonyítani az ő tudományos és morális célzatú regényeiben.

Hogy Zola milyen erkölcsre tanít, azt most ne feszegessük, de annyit mindenesetre kuriózumképen érdemes regisztrálni, hogy ez a liberális fölfogású és az irodalommal szemben olyan „esprit large“-nak bizonyult Doktor Apácai nem más, mint Császár Elemér, a mai „konzervatív“ Petőfi-Társaság alelnöke, amint azt a Studium lexikonából megtudjuk.*)

*

Ma ismét a vallásosság korszakában élünk. A dy egyik letragikusabban vallásos költőnk. De a vallásosság nem lehet mesterséges irodalmi program: csak akkor fakad belőle művészet, ha élmény és mélyről jön.

*) Az 56. lapon: „Dr. Apácai Császár Elemér írói álneve a Politikai Hetiszemle c. folyóiratban.“

Volt idő, mikor más volt az eszmény. A XIX. század eszménye, sőt vallása a *tudomány* volt. Ma már persze egész szellemi életünk a spiritualizmus jegyében áll, de a kilencvenes években még divat volt lenézni romantikát, középkort, fantasztikumot, szimbolumokat. A józan materializmus és gőgös pozitívizmus idején a modernnek ilyenformán nyilatkoztak, P a p Ferencsel (i. m. 11., 18., 27. és 28. l.):

A komor középkor hozta létre e műveket, a vallásos rajongásnak ködös kora . . . Mire hivatkozik az elfogult kritikus, ki egy letűnt kor iránt való rajongásában amaz egyetlen kor ízlését akarja általánosítani? A művészet ép oly terméke a kor szellemének, mint a délvidéknek a nagylevelű, büszke pálma . . . A hit helyét a vizsgáldóság, a kétkedés, — a vallásos meggyőződés helyét a természettudományi világnézet foglalta el . . . a *szabad akarat*hoz fűződött álmódosítások eltűnnek.

Ez előtt a fölfogás előtt nincs már „homályos metafizikai gondolkodás“, nincs „független lélek“, csak „fiziologiai tényezőkkel működő gép“ van: az új Ember. Ez az új Ember — 1894-ben — olyan volt „mint a kalitjából kiszabadult madár . . . Mindent megvet, mi *szabad gondolkodásával* ellentétben áll. A dogmákra, a társadalmi formák nagy részére csak szánalmas mosolya van s konvencionális hazugságokat lát sok olyan intézményben, melyeket csak nemrég is még szentekül és sérthetetlenekül imádtak“. (P a p F. i. m. 29. l.)

Ime a „társadalmi forradalom“, az *Umwertung aller Werte*, a dogmanétküli morál egy ártatlan irodalmi kritikában; Ha ma írná ezt valaki a *Széphalomban*, a divatos budai írók folyóiratai politikai bombát keresnének az irodalmi csomagolás alatt.

*

Akkor is a *világnézet* szent nevében harcoltak a *l'art pour l'art* ellen és álfogfoglalást követeltek az írótól: „Bármily komor, bármily hideg e szellem, tőle mi, ennek a vénülő korszaknak gyermekei, nem szakíthatjuk el magunkat. A *természettudományi világnézet* rányomja bélyegét a gondolkodásunkra, érzéseinkre, egész jellemünkre. A művészet is csak úgy gyakorolhat ránk hatást, ha a világnézettel összhangban van, ha benne a valóság a kor tudományos szellemén, *modern felhogáson* alapul“. (P a p F., i. m. 29. l.)

Tehát: modern legyen, az irodalom és komor, természettudományos világnézetű, különben nem gyakorol ránk hatást! Ime, Raffaynak ismét a saját fegyverbarátai adják meg a választ. A régi dogma helyébe egy új dogma lép, a régi inkvizíció helyébe új máglya, a szabadon röpködők intoleranciája. Mintha bizony nem fejezhetne ki az irodalom „derűt“ és idealista világnézetet! De hát csak nem kell ezt P a p Ferencsel szemben hangoztatni?

*

A francia Akadémia 1638-ban bizottságot küldött ki annak megállapítására, hogy Corneille *Cid*-je megfelel-e a követelményeknek. A bizottság véleményét egy Chapelain nevű obscurus esztétikus foglalta írásba és munkája — *Sentiments de l'Académie sur le Cid* — azt a konkluziót örökíti meg, hogy Corneille darabját súlyos erkölcsatlansága okáért haladéktalanul át kell alakítani. Az átfestés ugyan nem történt meg, de a *Cid* azóta a legfőbb kötelező iskolai olvasmány, még az apácák által vezetett intézetekben is.

Chapelain-t pedig a köznevetség szele kisodorta a halhatatlanok Pantheonjából.

*

Erre is lehetne idézni Pap Ferenc szavait: „Mint az egész világon, a művészetben is csak egy törvény uralkodik, a hatalmasabbnak, a kiválóbbnak joga, mely hódolatot követel. Kis szellemeknek, közönséges lelkeknek szava a művészet terén folyó szellemharcban nyomtalanul elvész“ (i. m. 49. l.).

Legyünk hát modernek, bátor forradalmárok, csak a *merész gondolat*, a *felforgató eszme* érdemli meg a győzelmet: „A tömeg riadva száll síkra a felforgató eszmékkal, de a hatalmasabb szellem nagy erejével lassanként a tömeg lelkületébe csempészi eszméit és diadalmaskodik“ (u. o.).

Igaz van Pap Ferencnek: a tömeg mindig hajlandó megkövezni az új prófétát — a régi próféták nevében.

4. Zsir-esztétika és Kraft-Ebing.

... la beauté du corps est un sublime don
Qui de toute infamie arrache le pardon.
Baudelaire, *Fleurs du Mal*, 1857.

A XVI. század és a Fölvilágosodás szentül hitt az emberiség haladásában, tökéletesülésében. A boldog Aranykort a jövőbe helyezi a szocializmus. Ezzel elmentében Rousseau és a praeromantika óta az emberek nagy része abban a hitben él, hogy a világ folyton romlik, mindig erkölcstlenebb lesz. A nyárspolgár nagyapjának „erkölcsös“ korára hivatkozik, de unokája viszont már ő reá fog hivatkozni. Egy biedermeier-korabeli vers illusztrálja ezt a boldogító illúziót:

Als der Grossvater die Grossmutter nahm,
Da herschte noch sittig verschleierte Scham,
Man trug sich fein, ehrbar und fand es nicht schön,
In griechischer Nacktheit auf Strassen zu gehn.

Als der Grossvater die Grossmutter nahm,
Da war noch die Tatkraft der Männer nicht lahm.
Der weibische Zierling, der feige Phantast
Ward selbst von den Frauen veröhnt und verhasst.

(August Langbein, 1812.)

Ha így romlik tovább is a világ, hamarosan a bubifrizura kora lesz a legeszményibb erkölcsösség, a nagyapai romlatlanság korszaka: a boldog idő, amikor szüléink még szemérmes-szendén térdszoknyában és rövid hajjal mutatkoztak . . .

*

Bezzeg a „haladó“ naturalizmus nem vetette meg a női test kultuszát. A darwinista-pozitivisták kritikust akkor még „a való élet nyers és teljes visszatükrözése“ lelkesítette és a „ködös“ középkor misztikus lelkének spirituális-életszegény alakjaitól elfordította tekintetét és mohón kereste Rubens „földi lényeit“. Ne legyen a szentkép testtelen, jöjjenek inkább szemünk elé „élettel tel-

jes kövér nők, duzzadt női izmokkal s jellemző zsírlerakodással". (Pap F., i. m. 12. l.) Ez a jellemző zsírlerakodás igen jellemző a kilencvenes évek modernjeire, akik ma azt ajánlgatják a művésznak, hogy *takarja le* az élet duzzadó nuditásait. Harmincöt évvel ezelőtt még az érdeklette festői látásukat, hogy „mint helyezkedik el a *zsír* az emberi bőr alatt, mint rakódik le vékonyan a nagy férfizmok közé, mint vonja be ruganyos vánkossal a gyermekek gyenge láb-, kar- és hasizmait, mint lazul meg s vándorol más helyre a kifejlett asszonyi testben a leánykori feszes zsírréteg". Sic transit „leánykori feszes zsírréteg“, a *zsír-esztétika* nagyobb dicsőségére!

Érthető, hogy ez a zsíros materializmus nem tudta elfogadni az expresszionizmus művészetét és a huszadik század őseit — Giotto-t, Grünewald-ot, Greco-t — észre sem vette.

*

Alljunk meg egy percre ennél a zsírlerakodásnál és adjuk át magunkat annak az ömlengésnek, amely a mai neokonzervatívokat nuditás-üldözőket és más képrombolókat, merész ifjúkorukban magával ragadta. A „pogány, érzékies“ művészet himnusza egyik legszebb részlete Pap Ferenc koszorús tanulmányának (54—55. l.):

Rubens képén egy fürdőbe lépő, gyönyörű nőt látunk. A csillogó selyembunda puha préme mellől bűvös erővel tűnnek elő a mezítelen testrészei — a telt kar, a kissé lágy mellek s a finom izmú lábak. Az izmokat mindenütt lágyabb asszonyi zsír vonja be, de azért a fényesbőr teljesen ruganyos, üde, rózsaszínű. Az érzékiség mámore ömlik el az egész testen. Hát még az arc! A duzzadt ajkáról, a hajlott ívű, ábrándos nagy szemekből, a derült homlokról csupa földi boldogság, csupa életöröm tündöklök alá. S köröskörül a gazdag fürtű haj olyan, mint a távoli hegyorom körül a naptól aranyos köd. Gyönyörű asszony Rubens felesége, ki még most is szeret, szeret hő szerelemmel s szeretni fog örökké.

Mindebből a konklúzió 1929-ben: sürgősen be kell venni Rubens gyönyörű asszonyát a kirakatból . . .

*

Ezzel a durva és érzéki valósággal szemben minő légies, spirituális magasságokba ragad az a fölfogás, amellyel — a nálunk indexre tett és a tudatlanok által „materialistának“ bélyegzett, de valójában „intellektuális“ — Baudelaire invokálja a szimbolumokkal teljes Természetet:

La Nature est un temple où de vivants piliers
Laissent parfois sortir de confuses paroles;
L'homme y passe à travers des forêts de symboles
Qui l'observent avec des regards familiers.

(Correspondances.)

Minő étheri mennybemenetel, platonikus elragadtatás, misztikus mámor fejeződik ki az üldözött Baudelaire egy másik versében:

Au-dessus des étangs, au-dessus des vallées,
Des montagnes, des bois, des nuages, des mers,
Par delà le soleil, par delà les éthers,
Par delà les confins des sphères étoilées,

Mon esprit, tu te meus avec agilité,
Et, comme un bon nageur qui se pâme dans l'onde,
Tu sillonnes gaîment l'immensité profonde
Avec une indicible et mâle volupté.

Envole-toi bien loin de ces miasmes morbides,
Va te purifier dans l'air supérieur,
Et bois, comme une pure et divine liqueur,
Le feu clair qui remplit les espaces limpides.

Derrière les ennuis et les vastes chagrins
Qui chargent de leur poids l'existence brumeuse,
Heureux celui qui peut d'une aile vigoureuse
S'élancer vers les champs lumineux et sereins;

Celui dont les pensers, comme des alouettes,
Vers les cieux le matin prennent un libre essor,
— Qui plane sur la vie et comprend sans effort
Le langage des fleurs et des choses muettes!

Nem, ez a spirituális-romantikus Baudelaire csakugyan nem lehet ideálja a *zsir-esztétika* rajongóinak!

*

A naturalista iránynak ma már nincsenek lelkes hívei még abban a táborban sem, amelyet a kilencvenes évek modernjeiből fejlődött mai neokonzervatívok a *rút* ábrázolása miatt ostromolnak. Akkor, 1895-ben még Kraft Ebing volt az irodalmi Inspirátor, amint egy dr. Császár Elemér aláírású, szellemes cikkben olvassuk (Politikai Hetiszemle okt. 20.):

A lélektani regények tárgya is most, legalább egyelőre, kimeríthetetlen. Éppen most jelent meg Kraft Ebingnek példákkal illusztrált orvosi műve *A nemi perverziákról*. Oly könyv ez, mely az íróvilág kincsesbányája lehet, téli konkrét adatokkal a lelki élet zavaros állapotairól.

Ma már persze — ó borzalom rágondolni is! — a neokonzervatívok nem igen ajánlgatják a *nemi perverziákat* „irodalmi kincsesbányának“. Sőt inkább: még a szerelem ártatlanabb kavicsait is kiszórnák az irodalom berkeiből. Erkölcsi haragjuk mennyköveit olyan írókra is szórják, akik a „Kraft Ebing“ zavaros lelkiállapotainak ábrázolásához képest igazán „fehér“ és „egészséges“ irodalmat művelnek. Quae mutatio rerum!

A *rút kultuszát* akkoriban hasznosítható törekvésnek minősítették a modern folyóiratok:

... íróink nem foglalkoznak eleget a külföld irodalmával. Nem mintha nem olvasnának külföldi műveket, csakhogy annak,

amit olvasnak, legfőljebb külsőségeit tanulják el, a mélyére hatolni nem tudnak. Még, az se lenne baj, ha elsajátítanák a franciák-tól a rút kultuszát, amit *naturalizmus*nak csúfolnak, mert legalább határozott irányt követnének és idővel a magyar szellem majd átalakítaná a mi követelményeinkhez, az már igazi haszon lenne, ha az északiak megrendítő realizmusát követnék...

(Császár Elemér, Politikai Hetiszemle 1895, okt. 6.)

Mit szólna ma a Petőfi-Társaság az effajta „megrendítő realizmus“-hoz?

5. Immanens magyarság.

... lelkelem ...
 ... kijejj csapongván a népek sorsára,
 Hol örült, hol busult, mint világ polgára.
 Mi is emelhet fel egy halandót jobban,
 Mintha az emberség tüzetől fellobban
 S úgy nézvé a földet, mint azoney tanyát...
 (Csokonai.)

Hegedüs Lóránt nemrégiben a *Pesti Hirlap* hasábjain heves kirohanást intézett a *Budapesti Szemle* egyik tanulmánya ellen, amely az *immanens magyarság* kifejeződését követelte az irodalomtól.

Kár a sok izgalomért! Ebben a kérdésben a helyes középutat már 1895-ben eltalálta Császár Elemér, elmefuttatást írva arról a kényes tételről, hogy „föltétele-e az igazi lírának az erős nemzeti érzés?“ (Politikai Hetiszemle 1895 aug. 25.) Császár, igen helyesen, két pontban adja meg a választ. Vannak sztagnáló korszakok, mikor a harcos, retorikus, programmszerű hazafias költészet nem időszerű. Ilyen csöndes korszak volt a millenium ideje — legalább is ilyennek látszott egy pillanatig:

Ha a nemzeti érzést a *hazafiságra* szorítanók, ha csak egy a szabadságot dicsőítő ódában, ha csak egy a haza szomorú sorsán búsuló elégiában fődöznök föl ezt a nemzeti érzést, akkor bátran elmondhatnók, hogy a nemzetiség mai napság a lírában nem fontos. Ma már szorosabb értelemben vett hazafias költészetünk nincs, de nincs is rá szükségünk.

Hogy mire van szükségünk, azt is megtanulhatja Hegedüs Lóránt Császár Elemértől:

... 67 óta nincs igazi hazafias költészetünk, ami van, az nem a haza, hanem a pártok költészete. Csakhogy a nemzetiség nemcsak a hazafias költészetben nyilatkozik meg, hanem szerepel, mint faktor minden költői műben, de főképp a lírában. Nem azt kívánjuk, hogy eget pufogató frázisok legyenek a magyar szabadságról, hogy betyáros lárma hangozzék minden sorában, hanem azt, hogy magyar érzés szóljon hozzánk a költeményből.

Ez az *immanens magyarság* ma is megvan a magyar lírában, leginkább az üldözött költőknél, Ady próféataságában, Babitsnak magyar szavakon vérző intellektualizmusában. A szilágymégyei Ady Endrében több „immanens“ ma-

gyarság van, mint tíz darab Petőfi-Társaság-beli és postafőtanácsosi hazafias lírikusban.

*

„Kettészakadt“ mai irodalmunk nem volt mindig kettészakadva. 1906-ban még egy táborban dolgoztak az új Magyarország apostolai. Mikor a *Szerda* című tudományos és művészeti folyóirat — mint „avant-garde“ orgánus — megindult, egy gyékényen árult Császár Elemér A dy Endrével, Kaffka Margit mellett Angyal Dávidot olvassuk a Jean Rictus strófáit idéző folyóiratban, a szemérmes Gárdonyi Géza összefér a „törtlágycú“, „szilaj kéjek kicsépelte“, „keshedt, vánnyadt“ Szilágyi Géza nevű poétával, Ignotus, Gellért Oszkár, Fülep Lajos, Fenyő Miksa, Biró Lajos és más nyugatosok Ambrus Zoltán és Endrődi Sándor asztalán írtak és az anarchiáról szóló cikk mellett a hazafias szindarabok dicséretét gyártották . . .

A *Szerda* ebből a szempontból kétségkívül a *Széphalom* elődje volt: megvalósította az irodalom egységét, ő és új magyarság összebékítésén munkált és a haladó konzervativizmust képviselte.

És mégis üldöznek, magyartalannak bélyegeznek „immanens“ magyarságú nagy tehetségeket. Az üldözők motivumai: régi esztétikai dogmákhoz való ragaszkodás, vagy pedig maradiság és művészi érzék híján levő sivar-lelkűség, amely a nemzeti génusz jelszava mögé bújjik. Ezeket a szürke esztétikusokat már 1895-ben kitűnő fogalmazásban — *ipsissimis verbis* — jellemezte Pap Ferenc (i. m. 68. l.):

. . . Mit szólunk azoknak törekvéséről, kik vagy régi iskolák iránti nagy tiszteletükben, vagy a nemzeti génusz jelszava alatt a modern szellem legcsekélyebb jelentkezését is ki akariák irtani irodalmunkból s szabad teret adnak a színtelen idealizálgatásnak s hatásvadászatoknak?

Pap Ferenc és Császár Elemér bölcs szavai megérdemelnék, hogy márványba vésve mementóul ott álljanak a maradi neokonzervatívok és divatos budai írók falain . . .

*

Igazuk van a *l'art pour l'art* ellenzőinek: nincsen művészet világnézet nélkül. A naturalista stílusnak — amelyért a mai neokonzervatívok ifjú „forradalmár“ korukban lelkesedtek — szintén megvan a maga *életeszmenye*, amint azt legújabbán a Protestáns Szemle 1929. évf. 303. lapjáról is (Nagy József cikkéből) megtanulhatni. Ez a naturalizmus nyilván a földi létben látja élet és irodalom célját. Annak, hogy az író Balzac-i vagy Zola-i „őszinteséggel“ rajzol, valamint annak, hogy a kritikus lelkesedik az effajta „őszinteség“-ért: vannak bizonyos ethikai következményei. De állapítsuk meg itt is a *fokozatos felelősség* elvét: legelső sorban az Élet a bűnös, aztán az Író, még kisebb mértékben a Kritikus és csak legutoljára a Nyájias Olvasó, aki nemcsak azért nyájias, mert nyájasan veszi a fölknált táplálékot, hanem azért is, mert nyájyszerűen hagyja magát terelni egyik irodalmi legelőről a másikra . . . Szerencsére a nyájnak is megvan a maga természetes ösztöne és az a birka, amelyik illatos fűnek nézi az értéktelen gyómot, megérdemli sorsát. Az irodalmi réten mindig több Courts-Mahler és Drasche-Lázár terem, mint Shakespeare vagy A dy...

*

*

*

Mi a tanulság mindebből?

Mindenekelőtt az a tanulság, hogy a kritikus — legalább is addig, amíg fiatal — épúgy korának gyermeke, mint az író. A kilencvenes évek tehetséges és modern esztétikusai — Pap Ferenc, Császár Elemér stb. — a kilencvenes évek uralkodó eszméiért harcoltak, a mai „fiatalok“ — Makay Sándor, Sik Sándor stb. — Ady elismertetését propagálják. Teljes elismerés, hódolat illesse mindakét generáció meggyőződését, nemes törekvéseit. Mindakét nemzedék a magyarság fönnyaradását és haladását szolgálta a Kornak korszerű eszközeivel.

Más kérdés az *irodalmi liberalizmus* kérdése. Kétféle típus harcol a szellemi élet küzdőterén. Az egyik típus fiatal korában liberális és haladó, elfogadja az újat és lelkesedik az eszmék, esztétikai formák szabadságáért. Ez a típus alkotja a tehetséges és a művészet iránt fogékony esztétikusok csoportját, amely idővel aztán divergál, két alcsoportra oszlik. Egyik része következetesen megmarad a liberalizmus álláspontján; ha fiatakkorában szonettekét írt, mint Szemeré Pál, öreg korában is még mindig tud újjongani az új idők új dalainak: Petőfi realizmusának. A másik alcsoport az *intolerantia* felé hajlik, mennél öregebb lesz, annál távolabb érzi magát a legújabb törekvésektől és tiszteletreméltó arisztokratizmusában komoly aggodalommal félti az irodalmat a szabad fejlődéstől. A két alcsoport nemes ellenfelekként sokszor szembe is kerül egymással, de ebből az egészséges harcból alakul ki a haladás szintézise. A történelem madártávtlatából aztán egy síkon lesz Vargha Gyula Ady Endrével, Császár Elemér Makay Sándorral.

Arról a másik csoportról, amely ifjonti fővel is maradi, korának megnemertője, esztétikai dogmák rabszolgája, avult fölfogások szervilis legyezgetője, amely nem mer a maga fejével gondolkozni és a saját lábán járni — erről az epigon társaságról nem is érdemes beszélni. Nomina sunt odiosa. Ezeknek a famulusoknak csak egyet ajánlhatunk: olvassák szorgalmasan Kozma Andor*), Pap Ferenc és Császár Elemér fiatalkori munkáit!

(Budapest.)

Zolnai Béla.

KOSZTOLÁNYI ÁRULÁSA.

Megettem a világot s kiokádtam.

(Kosztolányi, Meztelenül, 1928: 38.)

Egy budapesti hetilapban, az egyébként eleven és „haladó“ *Toll*-ban Kosztolányi Dezső cikket írt Ady Endréről *Az írástudatlanok árulása, különvélemény Ady Endréről* címmel. A cikk szenzációnak készült és az is. Kéky Lajos örömmel olvashatja. Ady sok verse vegyes értékű és mórós, csupán elvakult fullajtárjai dicsérik érte... Ady suttán írta sok versét, megtörtént vele, hogy olyan üresen énekelt, mint a Hazafi Veray Jánosok — írja Kosztolányi. Ady így, Ady úgy. „Ijesztő a sok holt anyag“ Adynál. Balkanizálja irodalmunkat az Ady-kultusz. Ady kevésbé rokonszenves, fölöttébb félszeg. Nincs benne ízlés. Pöre. Néha egyenesen rút és ostoba. Olyan, mint egy *véres költő* — mondhatnók kosztolányibb szóval. Sajnos, nincs már időnk rá, hogy a *Széphalom*nak ebben a számában foglalkozzunk ezzel

*) V. ö. *Széphalom* 1927: 430.